

תנועת הלוחות הטקטוניים

בחינה מחדש של הנחות היסוד לתהליך השלום

רון טירה

בראשית שנות התשעים אימצה ישראל מדיניות חדשה, שתכליתה חתירה קונקרטיה ומידית להסדרת יחסיה עם העולם הערבי. מפנה זה התאפשר בזכות קשת של גורמים, והקברניטים שקלו שיקולים מגוונים, אך מאמר זה יתמקד בשני גורמי רקע: הראשון, התעצמות ארצות הברית כגורם ההגמוני במזרח התיכון; והשני, ההערכה שמאזן הכוחות הצבאי נוטה יותר ויותר לטובת ישראל. שני גורמים אלה היו להנחות יסוד בחישוב שהקל על ישראל ליטול את סיכוני תהליך השלום. מטרת מאמר זה היא לבחון אם הנחות היסוד האמורות עדיין מתקיימות או שמא תפנית אסטרטגית מחייבת לעיין בהן מחדש, ומהן המשמעויות למדיניותה של ישראל.

הנחת יסוד ראשונה:

ארצות הברית נעשית הגורם הדומיננטי במזרח התיכון

ב־1991 התעצב סדר אזורי חדש. ארצות הברית הובילה קואליציה למלחמה נגד עיראק, וזו הסתיימה בכך שארצות הברית הביסה את עיראק והוכיחה את האפקטיביות הפוליטית והצבאית שלה באזור. לאחר המלחמה הותירה ארצות הברית כוחות משמעותיים בפריסת קבע במפרץ.

באותו הזמן קרסה ברית המועצות. רוסיה החדשה ביקשה את קרבת המוסדות הפיננסיים הבין־לאומיים וארצות הברית, וגם לכך היו השלכות למזרח התיכון: מדינות הסירוב איבדו את פטרונן הפוליטי, ורוסיה הסיגה מהאזור את מרבית יועציה ונכסיה הצבאיים. בעשורים שקדמו לקריסתה של ברית המועצות היא שיקמה את צבאות ערב לאחר כל מלחמה, אך בשל אבדן הנכונות להמשיך בכך שלא על בסיס תשלום מלא הייתה החלטה ערבית לצאת למלחמה קשה יותר.

רון טירה שירת כראש מדור בלהק מודיעין, בחיל האוויר ונמנה עם מקימי מערך המבצעים המיוחדים של החיל. משרת כיום במילואים, במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.

מלחמת המפרץ הראשונה תרמה לכך ששתי הקליינטיות האמריקניות העיקריות – מצרים וסעודיה – חיזקו את מעמדם כמובילות העולם הערבי. מדינות הסירוב – ובראשן עיראק, סוריה ולוב – נהיו בהדרגה מבודדות ואף פושטות רגל.

בשנות התשעים המשיכה ארצות הברית להפגין את עצמתה האזורית: היא עמדה מאחורי משטר פקחי האו"ם, אכפה בעיראק אזורים אסורים לטיסה, וביצעה מבצעים כמו "שועל המדבר". בעקבות פיגועי 11 בספטמבר 2001 עלתה השפעתה של ארצות הברית מדרגה: היא כבשה את אפגניסטן ואת עיראק, וביססה בהן אחיזה פוליטית וצבאית קבועה. בשלהי 2003 הסתמנו איראן וסוריה כמטרות הבאות, והאיום עליהן היה מובהק: ארצות הברית הקיפה את איראן מאפגניסטן, מרכז אסיה, עיראק והמפרץ, וגם הסורים מצאו את האמריקנים בעורפם. האפקטיביות הצבאית המוכחת של ארצות הברית בשילוב נכונותה להפעיל כוח, הביאו לכך שלוב נרתעה אף ללא איום ישיר ו"התנדבה" לנטוש את פרויקט הגרעין.

מבחן ההגמוניה הבא התנהל בלבנון. ב־2005 נרצח ראש ממשלת לבנון רפיק אל חרירי. את הרצח הזה נהוג לייחס לסוריה. אלא שהפעם הייתה תגובתן של ארצות הברית וצרפת שונה מבעבר. הלחץ הפוליטי, שגובה באיום צבאי מרומז אך אמין, הניב נסיגה של צבא סוריה מלבנון לאחר כמעט עשרים שנות כיבוש. נראה היה שקואליציית 14 במרס הפרו־מערבית מסמנת מפנה אסטרטגי בלבנון.

מגמות אלה הצטברו והפכו את ארצות הברית לגורם ההגמוני במזרח התיכון במישור הפוליטי, אך גם במישור הצבאי. בשיא התהליך פעלו יחידות אמריקניות בין היתר באפגניסטן, בפקיסטן, בעיראק, בכווית, בבחריין, בקטאר, באיחוד האמירויות, בעומאן, בסעודיה, בירדן, במצרים, בטורקיה, בקירגיסטן ובאזרבייג'ן, והצי האמריקני פעל בים הערבי ובים התיכון. ארצות הברית החזיקה ביכולת התערבות צבאית מסיבית ומידית ברחבי המזרח התיכון, ואמינות האיום האמריקני הייתה בשיאה. ניכר שלארצות הברית היכולת והרצון למנוע פגיעות מהותיות באינטרסים שלה ושל בעלות בריתה.

הנחת יסוד שנייה:

נוצר חלון ההזדמנויות הצבאי

ב־1988 נסתיימה מלחמת איראן-עיראק, ואיום הייחוס שנערכה אליו ישראל היה "החזית המזרחית" – קואליציה של כמה צבאות, ובראשם צבא סוריה וכוחות משלוח עיראקיים. ישראל הניחה שאם תפרוץ מלחמה, ינסו הערבים להתמודד באופן סימטרי מול צה"ל ולתפוס בכוח שטחים. מכאן שתרחיש הייחוס ללחימה היה התקפה על ידי דיביזיות סוריות שינועו למרחקים של עשרות קילומטרים

(מבסיסיהן בעומק שטחה של סוריה) וכוחות עיראקיים שינועו על פני מאות קילומטרים של מדבר חשוף. מספרית היה האיום גדול, אך אופיו ניצב בלב מעטפת האפקטיביות של צה"ל.

בראשית שנות התשעים החל צה"ל להצטייד בדורות חדשים של חיישנים ונשק מדויק. אלה הקנו יכולת פעולה בעומק שטח האויב, וסיפקו מענה אפקטיבי לתרחיש ששיירות סוריות ועיראקיות נעות בו בכבישי המדבר. מתקפה סורית-עיראקית גם הצריכה התמודדות עם מכשולים טבעיים והנדסיים, אך החיישנים והאש המדויקת אפשרו לפגוע בציווד ההנדסי עוד בשלב ההתקדמות לעבר המכשול, ובכך לבלום את המתקפה בעודה באבה. אז הייתה האש המדויקת משמידה את מסת כלי הרכב המשוריינים.

התפתחויות אלה הנביטו תפיסת ביטחון חדשה: אפשר היה לשבור את המתקפה באש מדויקת, וללא צורך בכוחות קרקעיים ניידים, בתמרון לשטח האויב ובמרחבי פריסה והיערכות משמעותיים בשטחנו. האש המדויקת הצריכה כוחות קטנים יחסית, ולפיכך היה אפשר לקיימה בהתבסס בעיקר על הצבא הסדיר ותוך כדי הקטנת כוחות המילואים. עקרונות המלחמה הוותיקים של ישראל, כמו העברת המלחמה לשטח האויב והתבססות על מערך המילואים, החלו להיראות מיושנים.

בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה הוסר האיום העיראקי ופחתה הסבירות שסוריה תגייס קואליציית מלחמה. סוריה עצמה שאפה עוד משנות השמונים להשיג איזון אסטרטגי מול ישראל, אך הכירה בכך שהאיזון אינו בהישג יד.

מאמצע שנות התשעים העריכה סוריה המרוששת שאין לה אופציה צבאית, וממילא אין טעם בהשקעה בצבאה, ולפיכך נהיה צבאה מוזנח ובעל כשירות נמוכה. מולה ניצב צה"ל, שהיה בשלהי שנות השמונים בשיא כוחו, בשקלול הגודל, האמצעים, האימונים, הרוח ותחושת המסוגלות.

אש"ף, שתמך ב־1991 בעיראק, נותק ממקורות המימון במפרץ והוחלש פוליטית, וממקום גלותו בטוניס אפילו לא החזיק ביכולות טרור משמעותיות. אמנם לארגונים פלסטיניים ושיעיים בלבנון הייתה יכולת גרילה וירי רקטי,

אך זו הייתה מוגבלת. גם האנתפאדה הראשונה דעכה, ובראשית שנות התשעים הסתכם האיום הלא מדינתי בלא יותר מ"מטרד חמור".²

ואכן, בהערכת המצב האופיינית לשנות התשעים לא זוהו איומים משמעותיים, ונראה אז חלון הזדמנויות לנטילת סיכונים.³

"כל מנהיגי ערב [...]
משוכנעים שעצמתה
הצבאית של ישראל
יכולה, בהווה ובעתיד
הנראה לעין, להביס כל
קואליציה אזורית נגדה"
**ראש אמ"ן לשעבר, האלוף
(מיל') אורי שגיא,
1998**

הגמוניה אמריקנית ועליונות צבאית של ישראל כרשת ביטחון לתהליך המדיני

ב-1992 עברה מדיניותה של ישראל מהפך: השאיפה לשלום כולל לא הייתה עוד רעיון אבסטרקטי, אלא מדיניות קונקרטית למימוש מידי. אפשר למצוא את מקורות המהפך בקשת של גורמי רקע, כמה מהם תוך-ישראליים, כמה מהם קשורים בארצות הברית, וכמה מהם נובעים מתהליכים שעברו על העולם הערבי. אפשר גם לאתר סימנים מעידים למהפך בהסכם לונדון מ-1987 ובוועידת מדריד מ-1991. ואולם הנכונות ליטול את סיכוני תהליך השלום נשענה על שתי הנחות יסוד:⁵ הראשונה, שארצות הברית הייתה לגורם הדומיננטי במזרח התיכון, ושמעמדה המדיני והצבאי יוצר את ההקשר האסטרטגי של ישראל קל יותר ליטול בו סיכונים. ההנחה המשתמעת הייתה שארצות הברית תוכל לבלום באפקטיביות כל כוח שיאיים על אינטרסים חיוניים שלה ושל בעלות בריתה.

הנחת יסוד שנייה הייתה שמאזן הכוחות האזורי נוטה לטובת ישראל, ונטייתו זו מתחזקת ככל שהפער הטכנולוגי נפתח. מכאן שגם אם תשגה ישראל בתהליך וסיכון כלשהו יתממש, היא תוכל להפעיל כוח שיביא להסרת האיום, ובמידה רבה להשבת המצב לקדמותו. ההנחה המשתמעת היא שהעליונות הצבאית מאפשרת לישראל להתקדם גם על קרקע שאינה מוצקה, שהרי המחיר שתשלם על טעויות והתממשות סיכונים לא יעלה על הנסבל.

בחינה מחדש של הנחת היסוד הראשונה: האם ההגמוניה של ארצות הברית נשחקת?

עם המעבר לשלב "בניין האומה" של המערכות באפגניסטן ובעיראק חלה ירידה באפקטיביות הצבאית והפוליטית של ארצות הברית. התשישות וחוסר הפופולריות בציבור האמריקני של שתי המלחמות, ובעיקר העיראקית, שחקו את עצמתו הפוליטית התוך-אמריקנית של ממשל בוש, ונוצרו עכבות בעניין המשך המחויבות ארוכת הטווח לנושא העיראקי ובעניין הפעלת כוח בזירה נוספת.

אמנם ארצות הברית תגברה זמנית את כוחותיה בעיראק (ה-surge), והדבר הניב שיפור במציאות הביטחונית, אך בנובמבר 2008 היא חתמה על SOFA (Status of Forces Agreement) עם עיראק, המסדיר את הנסיגה משטחה: מהערים לבסיסים

"במאזן הגלובלי ניצבה ארצות הברית [...] כמעצמת העל היחידה שהכול משחרים לפתחה וכמי שמנסה לעצב 'סדר עולמי חדש' [...] הלכה והשתרשה בחוגים נרחבים – גם בסוריה – ההכרה כי עתה אין חלופה מעשית למהלך מדיני לפתרון הסכסוך עם ישראל"

ראש אמ"ן אז, האלוף (מיל') אורי שגיא, על הערכת המצב לשנת 1991⁴

בשטח הפתוח עד קיץ 2009, ולחלוטין עד סוף 2011. הסדרי SOFA שמים את כובד משקלם על תאריכים יותר מאשר על התקיימות אמות מידה איכותיות, ושעון החול עלול להעיב על עמידתה של ארצות הברית ביעדיה. בפברואר 2009 הכריז הנשיא אובמה על כוונתו להסיג את מרב הכוח הלוחם כבר באוגוסט 2010. לעומת זאת, איראן מנהלת תכנית אפקטיבית לרכישת השפעה בעיראק.⁶ תנאי הפתיחה נוחים שהרי שישים אחוזים מאוכלוסיית עיראק הם שיעים, עובדה המתבטאת בבחירות לפרלמנט: המפלגה האסלאמית-שיעית, "הברית העיראקית המאוחדת", זכתה ב-128 מתוך 275 המושבים. עם מנהיגי המפלגה נמנים אנשי דת שגלו בעבר לאיראן, וכמה מהם מזוהים עם "בריגדת בדור", שהיא מליציה עיראקית-שיעית שלחמה לצד איראן במלחמת עיראק-איראן, ורבים מאנשיה הוטמעו בכוחות הביטחון העיראקיים הרשמיים. ואכן, השפעתה של איראן בעיראק מתרחבת, בין היתר בשל מינוי בעלי ברית לתפקידי מפתח בממשל, באמצעות תשלומי שוחד לבכירים ובזכות השקעות של מיליארדי דולרים בכלכלת עיראק.

מליציות שיעיות חמושות הפועלות בעיראק כמו צבא המהדי נהנות מסיועם של כוחות "קודס" של משמרות המהפכה האיראניים ושל חזבאללה. בעדות מאפריל 2008 טען הגנרל דייויד פטרוס שאיראן מכשירה כוח חמוש הדומה לחזבאללה כדי שיהיה בעל יכולת פעולה נגד השלטון המרכזי בעיראק. דו"ח של משרד ההגנה האמריקני מספטמבר 2008, מעריך שהאיום הגדול ביותר על יציבותה

של עיראק נשקף מארגונים אלה, האחראים במידה לא מועטה גם להתשת ארצות הברית במסופוטמיה. לאחר נסיגת ארצות הברית מעיראק, השפעתה של איראן עשויה ללבוש אחת משתי צורות. אם תשמור עיראק על שלטון מרכזי חזק, איראן עשויה לשלב השפעה פוליטית וכלכלית על השלטון עם יכולת לאיים על יציבותו (כמו האיום של חזבאללה על ממשלת לבנון). אם ייחלש השלטון המרכזי, והקהילות האתניות המרכיבות את עיראק ינהלו את ענייניהן בנפרד, טהרן עשויה לחזק את השפעתה בדרום השיעי. אין לראות בערביי עיראק השיעים ובאיראנים מקשה אחת, והשיעים העיראקים עצמם אינם עשויים מקשה אחת. אך איראן בהחלט עשויה לרכוש השפעה דתית, כלכלית, ביטחונית ופוליטית במרחבים שיעים של עיראק. כך או כך, איראן עשויה להיות הגורם הזר שהשפעתו בעיראק היא המשמעותית ביותר.

"שום אספקט של הבעיה העיראקית אינו יכול להיפטר ללא מעורבות איראנית. לוושנינגטון סיכוי טוב יותר לשנות את השפעת איראן בעיראק – ובאפגניסטן, השטחים הפלסטיניים ולבנון – מאשר לבלום אותה"

סמנתה פאור, מגזין טיים, 17 בינואר 2008

מבחן כוח אמריקני-איראני נוסף התנהל בלבנון. במאי 2008 החליטה ממשלת לבנון לפרק רשת תקשורת שהקים חזבאללה, המחוברת לאיראן וסוריה, וכן לנקוט צעדים נוספים נגד הארגון. חזבאללה הגיב בכוח ובנחישות, והמשיבר, מעין הפיכה צבאית, הסתיים לא רק בביטול החלטות ממשלת לבנון, אלא גם בשינוי יחסי הכוחות במדינה: חזבאללה השיג זכות וטו על החלטות ממשלת לבנון, הייצוג השיעי בפרלמנט יגדל, ודריסת הרגל של חזבאללה בצבא לבנון התחזקה.

מה שמטריד יותר בסיפור אינו מה שיש בו אלא מה שאין בו: השפעה אמריקנית אפקטיבית. ארצות הברית וצרפת (ואף מצרים וסעודיה) התקשו להשפיע על ההתפתחויות, ובוודאי השפעתן נפלה מזו של סוריה ואיראן, אשר נוכחו שוב כי נחישותן לפעול מול המערב המתלבט והמהסס משתלמת.

טעות נוספת של ארצות הברית ניכרת בהקשר הפלסטיני. בשנת 2006 התנהלו בחירות לרשות הפלסטינית, ולחץ אמריקאי הביא להסכמה ישראלית להתמודדות חמאס בבחירות. להפתעת האמריקנים והישראלים, זכה חמאס בבחירות, ובסופו של דבר השתלט על עזה. חמאס הוא ארגון סוני עם סדר יום פלסטיני, ואינו שליח של איראן. עם זאת, איראן מממנת ומחמשת את חמאס, מספקת לו תמיכה מדינית, והיא למעשה הגורם הזר המשפיע עליו ביותר. ואכן, נשיא מצרים חוסני מובארכ טען שלאחר השתלטות חמאס על עזה נוצר למצרים גבול משותף דה-פקטו עם איראן.⁷ איראן מאיימת גם על אינטרסים אחרים של קהיר, ולמשל היא מקיימת שיתוף פעולה צבאי עם שכנתה הדרומית סודאן.

קו השבר המצרי-איראני נחשף במלואו במבצע "עופרת יצוקה", כשבפעם השנייה בתוך כשנתיים שישראל והמדינות הסוניות מצאו את עצמן באותו צד אסטרטגי של פעילות צבאית נגד הסהר האיראני. מפתיע לא פחות הוא ששליחת האצבעות האיראניות לאגפיה של מצרים, בעלת הברית הערבית הקרובה ביותר לארצות הברית, לא נענתה בתגובה אפקטיבית מצד ארצות הברית.

חוסר האפקטיביות המשמעותי ביותר של ארצות הברית מול איראן הוא בנושא הגרעין. הדבר מושפע משלושה גורמים: ראשית, קושי ביצירת קואליציית סנקציות רחבה (אף שהעולם הערבי, רוסיה וסין שותפים לחשש מאיראן גרעינית); שנית, היעדר איום אמין מצד ארצות הברית בפעולה צבאית מידית, אף ללא קואליציה תומכת; ושלישית, החלטיות איראנית מול הססנות מערבית. ההנהגה האיראנית רואה בהתגרענות אינטרס אסטרטגי עליון, והיא מוכנה לשלם מחיר כבד בעד השלמתה. איראן מתקשה לראות במערב, הנרתע מתשלום מחיר העימות, גורם המסוגל להניא אותה ממסלולה.

ואכן, לאחרונה החלו להישמע התבטאויות במערב בדבר הצורך ללמוד לחיות עם איראן גרעינית, דבר המשתקף גם בדיווחים על כוונת ארצות הברית להציע לבעלות בריתה "מטרייה גרעינית". נראה כי בלא שינוי מדיניות מידי איראן

עלולה לאחוז ביכולת גרעינית, או לפחות להשיג עמימות גרעינית אמינה, בתוך זמן קצר.

המשמעות של התגרענות איראן מרחיקת לכת. ולא ברור אם אפשר לקיים מול איראן מאזן אימה בר קיימא בנוסח ה-MAD (Mutually Assured Destruction) של המלחמה הקרה. קיים חשש לזליגת ידע או חומרים לידי ארגונים לא מדינתיים ולפתיחתו של מירוץ חימוש גרעיני אזורי רב-משתתפים; וקיים חשש שמא יקרוס המשטר באיראן או במדינות אחרות שירכשו יכולת גרעינית בעקבותיה, והגרעין ייפול לידיים לא צפויות.

אך המשמעות המעשית ביותר של התגרענות איראן היא שינוי בכללי המשחק האזוריים והעולמיים, ובעיקר הזזת גבולות חופש הפעולה וההשפעה של איראן: אם תפגע באינטרסים של ארצות הברית או בעלות בריתה, למשל בתרחיש שאיראן גרעינית משתלטת על שטחים שהיא טוענת להם במצרי הורמוז, תתקשה ארצות הברית בעיצוב תגובתה. די בעמימות גרעינית אמינה כדי שארצות הברית תתקשה לפעול נגד איראן בדרך שפעלה נגד עיראק בשנות התשעים או כפי שפעלה נגד סוריה.

איראן עשויה לרמוז לקיומה של מטרייה גרעינית לבעלות בריתה. אמינותה של מטרייה כזו אינה גבוהה, אך די בספק כדי לרסן את חופש הפעולה נגד סוריה, חזבאללה, חמאס או גרורות פרו-איראניות עתידיות. ביטחונה העצמי של איראן יתחזק, והיא עלולה להתגרות בארצות הברית ובישראל, לדחוק את הגבולות, ולהעמיד לסדרת מבחנים הולכים ומסלימים את נכונותן ללכת על הסף הגרעיני.

המשמעות המעשית ביותר של התגרענות איראן היא שינוי בכללי המשחק האזוריים והעולמיים, ובעיקר הזזת גבולות חופש הפעולה וההשפעה של איראן.

הערבים וטורקיה עשויים לבקש את קרבתה של איראן, והשפעתה הפוליטית תגבר. בעת התנגשות אינטרסים אמריקנית-איראנית, מדינות שלישיות עלולות לתמוך באיראן, המשלבת יכולת גרעינית עם נחישות להפעלת כוח ועם יכולת לאיים בדרכים מגוונות על המשטרים המתונים (ואף הרדיקלים, אם ישנו את דרכם). איראן מאיימת גם על אינטרסים חיוניים אחרים של ארצות הברית, ממעורבותה באפגניסטן, דרך נוכחות

צבאית בקרן אפריקה, תמיכה במורדים השיעים בתימן, לטישת עיניים לעבר בחרין (שיש בה רוב שיעי), עד התבססות בוונצואלה ובמדינות נוספות באמריקה הלטינית, בואכה נתיבי הברחת הסמים דרך מקסיקו לארצות הברית. גם למהלכים אלה ארצות הברית איננה מגיבה באפקטיביות.

אמנם איראן היא כוח אזורי, אך עם תוצר מקומי גולמי (תמ"ג) דומה לזה של מדינת מרילנד מובן שהיא איננה יריב שקול למעצמת-העל היחידה בעולם,

ולמרות שיתוף הפעולה בין איראן ובין סין ורוסיה, לרבות בנושאי גרעין, נשק ומרכז אסיה, אי-אפשר לשייכן לאותו מחנה אסטרטגי. אך מוקדי החיכוך בין איראן המתגרענת ושלוחותיה ובין ארצות הברית ובעלות בריתה מונחים לפנינו בגלוי, ומוטלת עלינו החובה לחבר את הנקודות לתמונה אחת קוהרנטית, דינמית ומתפתחת; ואכן, אנו עדים לכרסום איראני בדומיננטיות האזורית האמריקנית. סהר שיעי החל להתגבש ברצף טריטוריאלי שראשיתו בטהרן, המשכו בכרבלה ובדמשק, וסופו בבינת ג'בל. השפעתה של איראן עלולה להגיע לעזה, לחופים הצפוניים והדרום מערביים של חצי האי ערב, לבאב אל-מנדב ולמרכז אסיה. ואחד מעקרונות היסוד של האסטרטגיה האיראנית הוא בניית יכולות לאיים על משטרים ערביים באמצעות גרורות הפעולות בתוך המדינות הערביות השונות, תוך שמירת היכולת האיראנית להתכחש לאחריות לפעולתן.

כיום עדיין לא התבררה דיה מדיניותו של הנשיא אובמה כלפי איראן. הממשל מצהיר על צורך בהידברות לצד צורך לבלום את התגרענות איראן, אך ההצהרות טרם תורגמו למדינות מעשית. לפחות התקופה הראשונה לנשיאות אובמה תתאפיין כנראה בניסיונות לנהל מדיניות המבוססת על דיאלוג. ניסיונות ההידברות מספקים לאיראן זמן יקר, ואיראן מיומנת במשיכת זמן, בעודה מתקדמת בתכנית הגרעין. בווישינגטון גם נשמעות קריאות להמתנה עד הבחירות באיראן, רעיון בעייתי משני נימוקים: ראשית, הוא מספק לאיראן חודשים נוספים לקידום תכניתה. שנית, הרעיון מלמד על בלבול בין הדמות הייצוגית של הנשיא ובין מקבלי ההחלטות האמיתיים במסד הצללים האיראני. לפיכך נותר עוד להיווכח אם תהיה מדיניות הבית הלבן אפקטיבית בבלימת איראן.

בחינה מחדש של הנחת היסוד השנייה: האם עדיין אפשר לתקן טעויות מדיניות באמצעים צבאיים?

מיותר לציין שתהליך השלום הוא מהלך אסטרטגי לגיטימי, במידה רבה אף מתחייב, אך המהלך המשלים את נטילת סיכוני תהליך השלום היה חייב להיות חיזוק צה"ל. הרי העצמה הצבאית של ישראל יצרה את הקונטקסט ואת המוטיבציה להחלטתם של מנהיגים כמו הנשיא סאדאת לנטוש את דרך המלחמה, ולכן החלשת העצמה

"התפיסה במזרח התיכון היא שישראל הפסידה את מלחמת לבנון. יותר ויותר מדינות באזור יאמינו כעת שהדרך היחידה לגרום לישראל להקשיב היא באמצעות כוח ולא באמצעות משא ומתן"

מלך ירדן עבדאללה השני
בריאיון לעיתון היפני Daily Yomiuri
25 בדצמבר 2006

הצבאית של ישראל עלולה לערער את הבסיס האסטרטגי של השלום. אך המנהיגות הישראלית סברה שתהליך השלום הוא בבחינת תחליף לעצמה צבאית (מה שכוונה "השלום הוא הביטחון"), ולא השכילה להבין שהעצמה הצבאית

היא המסד שעליו נבנה השלום. ישראל ביקשה לקטוף את דיבידנד השלום כמה עשורים מוקדם מדי. תקציב הביטחון קוצץ בחדות, ובפרמטרים מסוימים איבד צה"ל כשליש מגודלו. צה"ל גם נשחק ערכית: דור מפקדים גדל על ברכי האמירה "אין פתרון צבאי", ואילו הצבא – כל צבא, בכל מקום – חייב לחשוב בעיקר במונחי פתרון צבאי. המפקדים אמורים להיות "סוסים אצילים" (בלשונו של משה דיין) הדוהרים תמיד לקרב, ועל המדינאי מוטלת האחריות לבלם. המסר שלפיו נסתיים עידן המלחמות גרם לכך שהחדות, התוקפנות ותחושת הדחיפות ששררו בצה"ל עד ראשית שנות התשעים פינו מקום לאפרוריות בינונית ומנומנמת. התוצאה באה לידי ביטוי בלתי נמנע במלחמת לבנון השנייה.

למלחמת לבנון השנייה משמעויות מלבד עניינה הישיר. היא יצרה "תחושת מסוגלות" בקרב שכנותיה של ישראל, וזו החזירה את המלחמה לתוך קשת האפשרויות הסבירות. סוריה לדוגמה חזרה להשקיע בצבאה סכומי עתק ולאמנו באינטנסיביות, לאחר כ־15 שנות הזנחה. מלחמת לבנון השנייה המחישה שהאיום הלא מדינתי אינו סתם "מטרד חמור" אלא נהיה לאיום אסטרטגי מהמעלה הראשונה. בעבר היו שני סוגי איום עיקריים – צבאי סימטרי ופעילות טרור, ואילו כיום קיים מגוון רב יותר של איומים. הטרור בגדה, חמאס בעזה, חזבאללה הלא מדינתי אך המחזיק ביכולות של מדינה, סוריה המדינתית אך המאמצת פרדיגמה של גרילה ואיראן הרחוקה, כל אלה מחייבים בניין כוח ותפיסות מבצעיות מגוונים יותר. אך צה"ל אינו גדול דיו, ובניין הכוח הנוכחי אינו מספיק לכל ספקטרום האיומים החדשים, ולשילובים בין מספר איומים בו זמניים. כך לדוגמה זרועות האוויר והים ערוכות בעיקר למשימות בזירות הקרובות. זרוע האמורה לנהל מערכה מתמשכת, מסיבית ורחוקה מצריכה יכולות שה־Strategic Air Command האמריקני, אשר פעל עד 1992, הוא מודל בעבורן. גם חיל הים יכול לעבות את יכולתו לבצע תקיפה מסיבית ומתמשכת נגד עשרות יעדים בעומק היבשה של מדינה המצויה בטווח הפלגה של 5,000 קילומטרים מנמליו.

השיעור המשמעותי ביותר מ־2006 הוא המחשת ההשתנות בתפיסת המלחמה הערבית. בעיקר ניכר המעבר מאסטרטגיה צבאית של גישה ישירה (כלומר ניסיון לכבוש שטחים ולהביס את צה"ל בקרב, שאפיין את החשיבה של הצבאות הערבים הסדורים בעשורים הקודמים) לאסטרטגיה של גישה עקיפה, המנסה להתיש ולהחליש את ישראל במלחמות ממושכות ובתקופות חוסר יציבות ביניהן. את מקום ההתמודדות הצבאית הסימטרית תופס המענה הא־סימטרי, המבקש לקזז את היתרונות הטקטיים והטכנולוגיים של צה"ל ולעשותם רלוונטיים פחות. מקור הא־סימטריה הוא באויב הלא מדינתי, אך הצלחתה הביאה לאימוץ מרכיבי א־סימטריה צבאית גם במדינות כמו סוריה. ואכן, אנו עדים להיווצרות איומים היברידיים: היריב הלא מדינתי רוכש יכולות צבאיות אסטרטגיות באיכות ובכמות

מעין מדינתית, וכך עלה ממדרגת הפיגועים והעימות בעצימות נמוכה למדרגת המלחמה באש אסטרטגית ובעצימות גבוהה. מנגד, היריב המדינתי מנסה להסתגל ולאמץ דפוסים צבאיים לא מדינתיים.

פרדיגמת המלחמה החדשה מיושמת באמצעות שלושה עקרונות: ראשית, צורת הקרב העיקרית של סוריה, חזבאללה וחמאס היא תקיפת העורף הישראלי באמצעות מערכי רקטות וטילים נעלמים ועתירי יתירות, שקשה לאתרם ולהשמידם לחלוטין. שנית, האויב מנסה לחמוק מהתמודדות סימטרית בקרבות גדולים, המספקים לצה"ל את הזדמנות ההכרעה. שלישית, האויב מסתתר בינות לאוכלוסייה האזרחית שלו עצמו, ומשתמש בה כבמגן אנושי. כך נוצרות מלחמות מורכבות, המערבות בעיקר את אזרחי שני הצדדים וקשה מאוד להכריען במהלך "חזק, מהיר ואלגנטי". אלו הן מלחמות שקשה להסיר בהן את האיום במישורן (כלומר לאתר ולשתק לחלוטין את מערך האש הנעלם ועתיר היתירות של אויב). אין בהן קרבות אוויר ולא קרבות שריון, וגם הסנסורים והאש המדויקת שנועדו לספק מענה לתרחיש דמוי 1973 מתקשים לפעול בהן ביעילות. המלחמות נעשות ממושכות, והדבר יוצר התשה, והסתבכויות דיפלומטיות ועם דעת הקהל הבין-לאומית.

דווקא האמירה הנפוצה שלפיה בעידן הטילים אין משמעות לשטח התבררה כבעייתית. מענה אפשרי אחד לאיום הרקטות הוא תפיסת מרחבי השיגור שלהן, והדבר מחייב תמרון ההולך ומעמיק עם הארכת טווחי הירי הרקטי. מענה שני – עקיף – לפרדיגמת המלחמה הערבית החדשה הוא ביצירת איום א-סימטרי נגדי מצדה של ישראל, המושג בתמרון עמוק לעבר מרכזי כובד אסטרטגיים של האויב. אם כן, אמנם השתנות פרדיגמת המלחמה הערבית הפחיתה מהחשיבות ההגנתית של השטח, אך חשיבותו ההתקפית דווקא גברה. האיזון האסטרטגי החדש הוא בין יכולות האש של הערבים ובין יכולות התמרון ותפיסת השטח של ישראל. כך, גם חוזרת ישראל להזדקק לכוח מתמרן גדול, ועקרון העברת הלחימה לשטח האויב שב למקומו. מאחר שיכולות האש החדשות של הערבים עלולות לשבש את גיוס המילואים, מתחדד הצורך בכוח סדיר גדול הנהנה מיתירות.

המצרף של הירידה ביכולתה של ישראל להסיר את האיומים החדשים במהירות והמחיר הכבד הכרוך בכך במונחי התשה ובמונחי הסתבכות דיפלומטית ובין-לאומית הביא לכך שהרעיון אשר לפיו אפשר

האיזון האסטרטגי החדש הוא בין יכולות האש של הערבים ובין יכולות התמרון ותפיסת השטח של ישראל.

ליטול סיכונים – ואם יתמשו, נשיב את המצב הצבאי לקדמותו – מתקשה להוכיח את עצמו. כך לדוגמה שתי הנסיגות החד-צדדיות – מדרום לבנון ומעזה – הולידו איומים ההולכים ונבנים, ואף מתפרצים מפעם לפעם. הסיכון שבנסיגות

החד-צדדיות התממש, אך ישראל לא השיבה את המצב הצבאי לקדמותו, ובמצב הסיום של מערכות 2006 ו-2008–2009 ישראל השלימה עם המשך צמיחתו של האיום. להבדיל, במבצע "חומת מגן" (2002), ובעיקר בפעילות השוטפת הנמשכת בעקבותיו, ישראל דווקא השיבה את המצב בגדה המערבית לקדמותו (צבאית, לא מדינית), וניכר שהחזרת השליטה המבצעית והמודיעינית בשטח אפשרה להסיר את האיום.

למבצע "עופרת יצוקה" היו גם השלכות חיוביות: שיקום הביטחון העצמי ושיקום הקרנת העצמה הישראלית. "עופרת יצוקה" גם הייתה צעד חשוב בהתמודדות עם פרדיגמת המלחמה החדשה של הערבים. החוליה המאפשרת את הפרדיגמה האמורה היא העובדה שהאויב "מינה" את ישראל לתפקיד האחראית לביטחון אזרחיו, ואילו ישראל קיבלה בעבר מינוי זה ונהגה בריסון עצמי רב. ואולם הנשיאה באחריות לביטחון אזרחיה, תוך כדי קבלת האחריות גם לביטחון אזרחי האויב ולמעשה שחרורו מאחריות זו, יצרה לישראל מצבים בלתי אפשריים. ב"עופרת יצוקה" פעל צה"ל בחופשיות יותר מבעבר – גם אם בתוך מגבלות הדין הבין-לאומי – נגד כוחות האויב באשר הם, גם בינות לאזרחיו. יש המכנים גישה זו בשם "דוקטרינת הדאחיה", על שם תקיפת רובע הדאחיה הבריתית במלחמת לבנון השנייה, אשר תרמה להרתעת חזבאללה ולפריצת הפרדיגמה היריבה.

אך בשקלול קשת האיומים החדשה – המשתרעת כאמור מאיראן הרחוקה, דרך אויב נעלם ומבוזר החמוש בנשק רקטי שמחולל אפקט אסטרטגי, לטרור לצורותיו עד צבאות קונבנציונליים שכמה מהם חמושים בנשק מערבי – נראה שהיכולת של צה"ל להסיר במהירות איומים נמוכה מכפי שהייתה בראשית שנות התשעים. ספק אם עוד אפשר לומר שעליונות צבאית מאפשרת לישראל לתקן כל שגיאה אסטרטגית במחיר נסבל, ואם נוכל תמיד להחזיר את הגלגל הצבאי לאחור.

בחינה מחדש של הסדרי ביטחון

לישראל תפיסה מגובשת בנוגע לדמותם של הסדרי הביטחון המלווים הסכמים מדיניים, וליבתם היא מניעת ההפתעה. לכן, שואפת ישראל להרחיק את הצבאות זה מזה על ידי הגדרת אזורי פירוז ודילול, ובקרה רב-לאומית, ומנגנונים שתכליתם מתן התראה על הכנות היריב לפתיחה במלחמה. תפיסה זו התאימה אולי לאתגרי העבר, אך לא ברור עד כמה היא עדיין רלוונטית.

כמו שצוין לעיל, פרדיגמת המלחמה של כמה מיריביה של ישראל השתנתה מגישה ישירה של כיבוש שטחים להתשה באמצעות ירי רקטות מעומק שטח האויב אל העורף הישראלי ומגננה קרקעית דלת חתימה אך רוויה באש. במציאות זו, הרחקת הצבאות זה מזה איננה מגנה מפני התקפת פתע, אלא מייצרת נסיבות נוחות יותר למימוש מתאר המלחמה של היריב. הרחקת הצבאות מספקת למערכי

האש של האויב שכבת הגנה נוספת, ומקשה את תפיסת מרחבי השיגור או את ביצועו של תמרון אסטרטגי לעומק שטח האויב. הפירוז והדילול גם אפקטיביים פחות בהקשר של גרילה ונ"ט, ההופכים למרכיב הליבה בקרב היבשה. אירונית, מה שישראל זקוקה לו כיום כדי לשמור על איזון אסטרטגי ולהבטיח את השלום איננו הרחקת הצבאות, אלא דווקא מסדרונות גישה נוחים לשטח השכן. אי־אפשר לזלזל בחשיבות ההתרעה, אך עם הירידה בסבירות סכנת פלישה היא נחוצה מטעמי נוחות אופרטיבית ולא מטעמים קיומיים כב־1973.

יתרה מזו, כאשר דגלו יריביה של ישראל בתפיסה סימטרית נדרשו הכנות מורכבות לפתיחה במלחמה כמו העברת אלפי טנקים ולוגיסטיקה ממחנות קבע לחזית, אך בפרדיגמת המלחמה הנוכחית אפשר לפתוח באש רקטית גם לאחר התארגנות מינימלית.

סוגיה נוספת הקשורה בהסדרי ביטחון נלמדת מהנסיגות החד־צדדיות. גם בעזה וגם בדרום לבנון נוצרו מרחבים כאוטיים ולא מדינתיים, ולפיכך קשה להגיע בהם להסדרה ביטחונית מספקת. דבר זה חייב לשמש נורית אזהרה בפני נסיגות חד־צדדיות נוספות. לקחים אלה משתלבים עם הלקחים של ארצות הברית מעיראק ומאפגניסטן (וכן מפקיסטן): לא כל אוכלוסייה בכל מרחב נוטה להתארגן על היגיון מדינתי, גם כאשר ניתנת לה ההזדמנות, ולעתים מצב ההתארגנות הטבעי הוא על פי היגיון דתי, אתני, שבטי או משפחתי. זאת, כשההימנעות מסדר מדינתי יוצרת מצבים לא יציבים מטבעם.

מלבד זה, 17 השנים החולפות מספקות פרספקטיבה ביקורתית על ההסתייעות בכוחות זרים לצורך הסדרי ביטחון. ואכן, ההצלחה החלקית מאוד של יוניפי"ל באכיפת החלטת מועצת הביטחון 1701, של האירופים והמצרים במניעת הברחות בציר פילדלפי ושל הרשות הפלסטינית במלחמה בטרור אינה מודל מעודד לעתיד.

משמעות השינויים בהנחות היסוד למדיניותה של ישראל

הלוחות הטקטוניים של המציאות האסטרטגית נמצאים בתנועה מתמדת. מחד, אירונית, השותפות הטבעיות לבלימת טהרן הן קהיר וריאד, ודומה שכיום הפרספקטיבה של ירושלים קרובה לפרספקטיבה שלהן יותר מאשר לזו של וושינגטון.⁸ מאידך, איראן מכרסמת בהגמוניה האמריקנית במזרח התיכון, ומבססת שלוחות החותרות תחת הסטטוס קוו. אם תתגרען איראן, תנועת הלוחות הטקטוניים עלולה להפוך לרעידת אדמה אסטרטגית.

אירונית, מה שישראל זקוקה לו כיום כדי לשמור על איזון אסטרטגי ולהבטיח את השלום איננו הרחקת הצבאות, אלא דווקא מסדרונות גישה נוחים לשטח השכן.

השאלה המונחת לפתחה של ישראל היא מהי השפעתם של שינויים אלה על מדיניותה. אפשר להצביע על שתי גישות חלופיות: גישה ראשונה טוענת שיש למהר ולהגיע להסדרי שלום עוד בטרם תתגרען איראן. על פי גישה זו, ישראל צריכה לחתור לעיצוב המציאות המדינית האזורית, כשהסדרת היחסים עם הפלסטינים ועם הסורים עשויה לחזק את המחנה המתון ולשבש את תכניותיה של איראן. העצמה הצבאית והשטח הם רק חלק ממרכיבי הפאזל, ובנסיבות מסוימות הערכיות האסטרטגית של ההסדרה המדינית גבוהה מהשיקול הצבאי.

גישה שנייה גורסת שהסכמי שלום בני קיימא מחייבים תנאי מקדים של סביבה אסטרטגית מאפשרת. על פי גישה זו, אם קיימים ממילא איזונים אסטרטגיים, אזי אפשר להגיע גם להסדרה פורמלית; אך אם הסביבה האסטרטגית איננה יציבה, אזי ההסדרה הפורמלית כשלעצמה תתקשה לייצב אותה, וההסדרים עלולים שלא לעמוד בתהפוכות חוסר היציבות האסטרטגית.

על פי גישה זו, תזוזת הלוחות הטקטוניים, כלומר הפרוליפרציה של הגרורות האיראניות המדינתיות והלא מדינתיות והאפשרות להתגרענות איראן, אינה תולדה של הסכסוך הישראלי-ערבי, ולכן הסדרה ישראלית-ערבית תתקשה לבלמה. הרי הגורמים והמניעים של תהליכים אלה עמוקים ורחבים הרבה יותר מהמחלוקות הישראליות-ערביות. מלבד זה, אחד מקווי הפעולה העיקריים של איראן הוא יצירת גרורות בתוך מדינות ערביות ופיתוח יכולות לאיום פנימי על משטריהן. לפיכך הגישה השנייה גורסת כי ללא בלימה של איראן, גם הסדרה של היחסים

עם סוריה או עם הפלסטינים תתקשה לעצור לאורך זמן את המגמות האמורות, וההסדרים (והמשטרים) יתקשו לעמוד במבחני הזמן.

אם נבחר בגישה הראשונה ואם בשנייה, נראה שהשלום הוא קומה נוספת הנבנית על מסד העליונות הצבאית, וההסדרה המדינית איננה תחליף לעצמה צבאית. המענה הצבאי נועד דווקא למצב שההסדרה המדינית קורסת, ולכן זוהי טעות מתודולוגית ולוגית לטעון למעשה שההסדרה המדינית מבטיחה את עצמה. הצד השני של מטבע "השלום הוא הביטחון" הוא

גם בעזה וגם בדרום לבנון
נוצרו מרחבים כאוטיים
ולא מדינותיים, ולפיכך
קשה להגיע בהם להסדרה
ביטחונית מספקת. דבר
זה חייב לשמש נורית
אזהרה בפני נסיגות
חד-צדדיות נוספות.

שאינו לנו מענה ביטחוני למצב שהשלום קורס – ואנו חייבים לתת את הדעת גם לאפשרות זו. להפך, אבדן שטחים מחייב פיצוי באמצעות כוח זמין וגדול, ויכולות האש החדשות של שכניה של ישראל – העלולות לשבש את תהליך גיוס המילואים ולפגוע בעורף הצבאי – מחייבות את חיזוק הכוח הסדיר והגדלת הפיזור והיתירות הצבאית. במובנים מסוימים הגירעון הביטחוני של ישראל, כלומר הפער בין האיומים ובין היכולת להסיר אותם במהירות ובמחיר נסבל הוא מהגדולים

שידענו. לפיכך על ישראל להגדיל את תקציב הביטחון בשיעור ניכר ולפתח סל יכולות ותפיסות חדשות.

ההשתנות במציאות צריכה גם ללמד אותנו שלא לבסס את האסטרטגיה ארוכת הטווח על צירוף נסיבות מסוים הקיים בעת ביצוע הערכת המצב (לרבות הנסיבות המתוארות במאמר זה), אך עלול שלא להתקיים בעתיד. יציבות איננה נלמדת מחיתוך מצב, אלא היא תהליך מתמשך ודינמי. יש לעסוק באופן שוטף בשימור האיזון האסטרטגי, ולקיימו לאורך זמן ובתנאים משתנים.

הערות

- 1 אורי שגיא, **אורות בערפל**, ידיעות אחרונות, תל אביב 1998, עמ' 293.
- 2 שם, עמ' 174.
- 3 ראו למשל: שם, עמ' 191, 208, 280, 292–295.
- 4 שם, עמ' 153–154.
- 5 ראו למשל: שם, עמ' 144, 147–148, 153–154, ו-191–192.
- 6 Joseph Felter and Brian Fishman, *Iranian Strategy in* למקורות והרחבה ראו לדוגמה: *Iraq: Politics and "Other Mean"*, Combating Terrorism Center, West Point, October 13, 2008.
- 7 עמוס הראל ואבי יששכרוף, **הארץ**, 29 ביוני 2008.
- 8 דבר זה, המשתקף למשל בדו"ח בייקר-המילטון. הדו"ח משקף חשיבה מראשית שנות התשעים לפיה קו השבר באזור הוא ישראלי-ערבי, ליבתו בסכסוך הישראלי-פלסטיני, וקידום אינטרסים אמריקאים מחייב את ריצוי הערבים במטבע ישראלי. אך כיום, קו השבר הוא מול איראן, 17 שנות תהליך שלום הניבו התיאשות ערבית מהפלסטינים, והאינטרס מול איראן הנו משותף ואינו מצריך תשלום ישראלי.